

1. Пастернак Я. Різдво й Новий рік у народніх повір'ях // Життя і знання. – Львів: Просвіта. – Рік V. – 1932. – 4.4. – С. 97-98.
2. Архів ЛВ ІМФЕ. – Ф.1, оп.2, спр.281, арк. 4, 15.
3. Там само. – Арк. 39, 45.
4. Онишук А. Народний календар // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т.18. – С.16.
5. Пастернак Я. Різдво на Мармарошині // Життя і знання. – Львів. – Рік VIII. – 1935. – 4.10. – С.4-5.
6. Архів ЛВ ІМФЕ. – Ф.1, оп.2, спр.212, арк.18.
7. Панькевич І. Гуцульські страви // Подкарпатська Русь. – Ужгород, 1932. – Річн. 9. – С.87-89.
8. Шухевич В. Гуцульщина: Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1904. – Ч.4. – С.13-14.
9. Онишук А. Народна пожива // Матеріали до української етнології. – Львів, 1918. – Т.18. – С.37-48.
10. Коковський Ф. Різдвяні звичаї в Чертежі // Життя і знання. – Львів, 1934. – Рік VII. – 4.1. – С.4-5.
11. Свенціцький І. Різдво Христове в поході віків. (Історія літературної теми і форми). – Львів, 1933.

Romana Dudyk

CHRISTMAS CUSTOMS AND CEREMONIES OF CARPATHIAN UKRAINIANS

Based on Carpathian Ukrainians of the past traditional Christmas customs and ceremonies, both special ethnographical peculiarities that tell this ethnic group from another one and special features of East Slavonic peoples organic ethnocultural relationship have been described in this article

Богдан Кіндратюк

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ПРО ЦЕРКОВНІ ДЗВОНИ Й ДЗВОНІННЯ

Відомості про дзвони й дзвоніння знаходимо насамперед у різних писемних джерелах, головню пов'язаних із церковною практикою: уставах, літургійних книгах, а також літописах. Ще одним джерелом, на яке науковці не дуже звертали увагу, є усна народна творчість [1]. Тут часто згадуються дзвони та дзвоніння як мотив всезагальної радості чи смутку. Звичайно, не всякі згадки про дзвони та дзвоніння слід розуміти буквально, адже для фольклору характерне органічне поєднання реалістичної конкретності із символічно-метафоричною образністю, широка й містка типізація. Але це тільки засвідчує велику поширеність цих церковних приналежностей, які стали поважним атрибутом повсякденного життя. Тому, не претендуючи на глибшу наукову інтерпретацію, виберемо з усної народної творчості відомості про використання дзвонів і клепал, дзвонінь, їхнє сприйняття, обов'язки паламаря тощо.

Характерний образ Києва княжої доби, де “у дзвони дзвонять, молебні правлять”, дійшов до нас із казки “Кирило Кожум’яка” [2, с.176]. Шанобливе ставлення до цих ідіофонів відображено в іншій: “Хочеш до раю – кукурікай”. Тут висміюється один з героїв, який був великим грішником не тільки тому, що не постив, не йшов “до Служби Божої, як святі дзвони дзвонять”, а й теленькав язиком, як дзвоном, говорив недозволене [3, с.226]. Прикладом поважного ставлення до дзвонів є часті згадки про них у колядках: *А в Вифліємі рано дзвонили...* [4, с.82]; *Ізрадують си в дзвоници дзвони...* [4, с.90]. В одній із колядок навіть оповідається, що святі ангели їхали п’ятьма возами: на першому везли “голосні дзвони”, на другому – “свічі ясні”, а потім уже їхали “духовні”, що супроводжували “книги-савтири” [4, с.177].

Найпершим призначенням дзвонів і дзвонінь було повідомлення парафіян про початок Богослуження, що знайшло своє відображення в низці прислів’їв і приказок: *У церкву ходять по дзвону, а в гості – на заклик* [5, с.33]; *Дзвін людей до церкви скликає, а сам в ній не буває; Коли дзвонять, то, видно, празник* [5, с.310]. Звучання всіх дзвонів означало якусь надзвичайну подію. Про це дізнаємося не тільки з думи “Бідна вдова і три сини”: *Гей, то в святу неділеньку // То рано-пораненько, // То не в усі то дзвони дзвонять, // А то сини свою неньку, // Удову стареньку, // А з свого подвір’я то ізгонять* [6, с.138], а й із прислів’їв на кшталт: *Не во всі дзвони дзвонять; Не у всі дзвонить!* Про подібне йдеться і в коломийці: *Іди, доню, до церквці, бо всі дзвони дзвонять. // Не підю я, моя мамцю, бо мні ноги болять* [7, с.85]. Водночас останні два прислів’я використовували тоді, коли застерігали кого-небудь від розголосу якоїсь інформації.

Старші за віком люди швидше від інших відгукувалися на заклик дзвонів: *Дзвін лише бам, а дід уже там* (з часом, кепкуючи із зайвої поспішності, мовилося це прислів’я). Хоч із таких висловів, як: *Не велике свято, що в церкві дзвонять; Не велике свято, що в будень дзвонять; На псалтир уже дзвонять, та нас не загонять* [5, с. 310], впливав двоєке ставлення як до Церкви, так і до дзвонінь. Як бачимо, не всі парафіяни однаково відгукувалися на заклик дзвона: *Як у церкві задзвонили, я ся не рушила. // Як музика забубніла, я й обід лишила* [7, с.379].

Про те, що били у дзвони до утрені й під час неї, дізнаємося з казки “Як піп з дяком хотіли вкрасти баранця, та чому їм не вдалось”: *То вже був і ранок, і почалося дзвонитись до утрені* [3, с.242] і балади “Були колись у нас воли”: *А у церкві на утрені дзвонити почали* [8, с.412].

Особливе місце займають дзвони на Великдень, коли вони звучать усі три дні свят. Тут їхні звуки розглядаються як повеління Бога. Наприклад, одна гуцульська легенда розповідає, що захотілося Господові подивитися на обряд свячення паски. Для цього він прийшов у Карпатські

гори. Однак Спасителя здивували позамикані всюди церкви, мовчазні дзвони й відсутність “людей у святочних гуцульських строях”. *Тоді заграв сам Господь у свою // Трембітку та й золотую!... // Самі сі церковці повідмикали, // Самі дзвони продзвонили* [9, с.233]. Відповідно у великодній гаївці йдеться про те, що *А всі дзвони задзвонили, кажуть: “Христос воскрес!” // Усі дзвони задзвонили, чути аж на гору, // Збирайтеся, люди добрі, до Божого дому*. Про те, що на самісінький Великдень, як задзвонили до Служби, люди пішли до церкви паски святити, розповідається в казці “Про долю” [2, с. 311]. По обіді вони знову сходяться до церкви, біля якої водять гаївки, проводять ігри. В одній із таких – грі “Жорна” – відповідні рухи молоді супроводжуються співом: *На Великдень як задзвонять, // Скажуть: “Христос Воскрес!” // На Великдень як задзвонять, // Аж чути на гору*.

З прислів'їв на кшталт: *Дзвін кличе: сьогодні мов, а завтра твоє; Попові дзвонять, а попадаю із села гонять* [5, с. 306] дізнаємося, що цей ідіофон обов'язково використовувався для повідомлення про смерть чи дзвоніння під час похорону. Оскільки про неї сповіщали дзвонами, то поступово утвердилась думка, що вони лунають на чийсь смерть. Відповідно існувало повір'я: *Як дзвони гудуть сумно, скоро хтось умре* [5, с.423]. В іншому твердиться: *Душа не відлітає з дому принаймні до подзвону*, тому після скону парафіянина негайно посиляли до паламаря, щоб задзвонив “за упокій”. Гуцули вірять у те, “що поки не задзвонять дзвони, душа блукає полями і глухими місцями; лише при звучанні дзвонів вона досягає свого місця призначення”. Якщо при похоронному дзвонінні обриваються шнурки дзвонів або навіть самі дзвони тріскаються, то кажуть, що померлий був великим грішником. Це знайшло своє підтвердження в коломийці: *Порвалися посторонки, // Побилися дзвони, // Єкий богач грішний, // Най Господ борони* [10, с.156]. З цього може випливати висновок, що у таких випадках використовували всі дзвони. Невипадково в баладі “У містечку Богуславку Каньовського пана” співається, що *Вдарили в усі дзвони, // Музики заграли, // А вже тую Бондарівну навіки сховали* [11, с.195]. Йдеться про це і в пісні “Ой ходив чумак”, з якої дізнаємося про використання різних дзвонів при повідомленні про смерть: *Та вдарили зразу // У великий дзвін. // ... Та вдарили зразу // В дзвони уві всі: // Се ж по тому чумакові, // Що ходив по сіль!* [12, с.118]. Зазначимо, що мотив смерті, який передається виразами: *Ударили дзвони; у дзвін задзвеніли; дзвони дзвонять; усі дзвони гудуть чи дзвони б'ють*, зокрема *дівчиноньці на сумне весілля*, часто зустрічається в баладах про нещасливе кохання [8, с.270-390]. Подібний мотив нерідко трапляється в думках та історичних піснях [11, с.23-259].

Традиція дзвоніння як повідомлення про смерть християнина відображена і в козацькій пісні “Ой за темними лісами”. Тут оповідається,

що лежить козак застрелений і *Нема кому потушити, // По козаку подзвонити* [6, с.209] У пісні вояцького побуту “Чорна рілля ізорана” тільки висловлюється жаль із приводу того, що в жовніра, який лежить на могилі, *Ані труни, ані ями. // А нікому задзвонити, гей, гей!* [6, с.240]. Нсви-падково, в коломийці. де йдеться про гіркі наслідки війни на теренах Галичини, висловлюється смуток і за звуками дзвонів: *Та пустия Галиця, люди по ній ходять // Та ллє кулі в ній співають, а канони дзвонять* [7, с.386].

Оскільки за дзвоніння після смерті парафіянина потрібно було якось віддячити, заплатити, то серед прокльонів побутував і такий: *Сховай собі на подзвоніння!* [5, с.341]. Його могли мовити туму, хто невчасно повертав борг чи бажану суму грошей.

Приводять дзвін до звучання за прив’язану до била чи важеля мотузку, тому про паламаря прислів’я каже, що він *Тягає на дзвіниці хвалу Богу за хвіст* [5, с.19]. З цього й подібних народних творів впливає головне призначення дзвона – прославляти Бога. Однак були бідні церковні громади, які їх не мали: *Погана парафія, де ніп зубами дзвонить* [5, с.309]. А прислів’я *Дзвониться, та тільки в поповому усі* [5, с.305] говорили годі, коли хотіли покепкувати з малозначущості якоїсь події тощо. У вислові *Покайся, то будеш в Наріжжі попом* ідеться про одне із сіл Хорольського повіту, яке вславилось тим, що в ньому була нібито очеретяна церква й солом’яні дзвони [13, с.698]. Про подібну ситуацію, як нісенітницю, йдеться в небилиці “Як накосили ми з дідом”, яку записано на Рівненщині. Тут оповідалося, що з накошеної лободи й шириці на масницю “збудували церкву та повісили солом’яний дзвін, як задзвонили на Різдво, а на Великдень чути” [6, с.570]. Подібне відображено й у коломийці: *У Керецьких нема людей, лише самі жони, // Й ті зробили з ріпи церков, а з гарбуза дзвони* [7, с.112].

Дзвони, згідно з церковними канонами, часто використовувалися протягом дня, особливо в монастирях. Тут були повні комплекти – від могутнього Благовіста до цілого набору малих дзвонів. Побутування значної кількості цих ідіофонів і їхнє часте використання знайшло своє відображення в пісенній цитаті, що стала прислів’ям: *Як у Києві на дзвіниці ченці в дзвони дзвонять, так у Полтаві перекупки на ринку гуторять!* [5, с.391].

Коли була потреба надаги ще більшого значення проповіді священика чи ритуальним діям (приміром, для заклинання “зверх’єстественної сили”), били, як дізнаємося з казки “Два брати”, у всі дзвони: “Семене! Бери Євангелію! Пошли, ...нехай заберуть хорогви... Нехай у всі дзвони дзвонять”. “Да воскресне Бог!” батюшка вичигують, а дзвони ревуть, аж земля стогне. Зібралось миру видимо-невидимо” [3, с.135-136].

Окрім заклику до Богослуження чи відзначення найурочистіших його місць, церковне дзвоніння сприяло дотриманню інших звичаїв,

традицій. Наприклад, оскільки в перший день Великого посту крім коржів ніяких страв не готували, а їли тільки третій хрін із буряковим квасом і редьку, то виникло таке прислів'я: *Уже дзвонять на хрін, на редьку*. Почувши дзвін у цей понеділок, люди тричі перехресувалися та казали: “Хрін та редька!” Це означало, що вони не забули, а добре пам'ятають про піст [14, с.146].

Із закарпатського переказу князівських часів довідуємося, що коли загарбники-мадяри ввійшли в Ужгород, то там *уже звони били, сумно було* [1, с.108]. Дзвони звали козаків на раду, повідомляли про всякі урочистості: *Переяслав дзвоном дзвонить, // Всіх склика на раду* [11, с.129]; *У Глухові у городі // У всі дзвони дзвонять* [11, с.163]. Про використання дзвонів для скликання громади йдеється в легенді про опришків. Тут оповідається, що коли хотіли спіймати Довбуша й була потреба сповістити жителів села, то жандарми наказали одному з гуцулів іти в “село мельдунок дати. Семен у Зеленім у дзвони задзвонив, ровта (багато людей. – Б.К.) си зачъила збивати” [15, с.186].

Ці інструменти використовувалися й тоді, коли було необхідно негайно бити на сполох. Про це дізнаємося з казки “Давай носа!” Тут один з її героїв “ну дзвонити на гвалт. Збіглися люди, думали, пожар” [6, с.501]. Подібна ситуація описана в казці “Чотири рази похована баба”, записаній на Покутті: “Тут зараз послав ксьондз наймита до звінити, аби на гвалт дзвонив. Як вдарив на гвалт у дзвін, а люди гадали собі, що на вогонь, та й кождий біжить з коповкою, збіглася громада до дзвіноти” [16, с.289]. Водночас із цих фрагментів бачимо, що в екстремальних ситуаціях дзвонив той, кому веліли це робити, чи хто першим побачив небезпеку.

Віддавна в Русі-Україні побутовало повір'я, що церковні дзвони можуть відганяти від людей не тільки грозу, хвороби, а й нечисту силу тощо: *Дяк у дзвін, а дідько в пекло* [5, с. 305]. Водночас із нього довідуємося, що бив у дзвін не тільки паламар, а й дяк. Хоч могло бути й так, що саме дяк, як більш освічений, віддавав розпорядження, коли і як дзвонити.

Усе ж частіше в парафіях безпосередньо за церковне дзвоніння відповідав паламар. Про це, як і про його значення, говорять такі народні афоризми: *Біда парафії, де сам ніп дзвонить* [5, с.310]; *Без паламаря в церкві, як без віника в хаті: Миша й на вівтар скаче, як паламар не баче* [5, с.312]. В останніх двох висловах мовиться про те, що в нього могли бути, окрім дзвоніння, й інші – ширші – обов'язки: *У чужій церкві не паламарюй* [5, с.312] (це прислів'я висловлюється тоді, коли нагякають на перевищення ким-небудь повноважень тощо). Тобто в більших парафіях він міг уже тільки керувати діями дзвонаря, церковного сторожа. Про те, що саме він часом дзвонив, ідеться в казці “Як святі сметану їли”: “А попові якраз

треба було до утрени йти. Сторож, як звичайно, задзвонив" [3, с. 24]. Часом він дзвонив і "за упокій" [17, с. 213]. У піснях-баладах із сюжетом "Жінка вбиває чоловіка-п'яницю" йдеться про те, що дзвонили навіть жінки [8, с. 181-183].

Прислів'я та приказки на вірєнь: *І дзвін без серця не дзвонить; І дзвін без серця нічого не варт* [5, с. 310] говорять не тільки про те, що для звучання цього ідіофону й створення різноманітних повідомлень потрібний такий важливий елемент, як серце (било, язик), а й водночас ці афоризми алегорично твердять: до будь-якої справи необхідно ставитися якщо не з любов'ю, то хоча б добросовісно. Це могло стосуватися також самого паламаря, адже бити у дзвони нелегка справа, треба докладати немалих психічних і фізичних зусиль, аби видзвонити стільки, скільки необхідно: *Нехай дзвонять, поки охоту згонять; Дзвонити не вміємо, а перестати не сміємо* [5, с. 310]. З цієї народної мудрості випливає також висновок про те, що у дзвони часом били удвох. Останню могли мовити для оправдання в яких-небудь діях. Можливо також, що для цього інколи говорили: *Своїм дзвоном як хочу, так і дзвоню* [5, с. 310].

Паламареві звертали увагу на огріхи у дзвонінні: *Ударив у дзвін, як треба в макогін* [5, с. 310]. Кепкування з тих, хто робив що-небудь з помилками, вилилося в такий народній мудрості: *Від пущого дзвону користі нікому; Забув, що благовістив в одного, та бух в усі дзвони* [5, с. 310]. Водночас із останнього вислову довідуємося не тільки про те, що такий вид дзвоніння, як Благовіст, творився за допомогою биття в один дзвін, а й розуміння широкими верствами населення різноманітних музичних повідомлень, які передавалися за допомогою цих ідіофонів.

Ті, хто бив у дзвони, як дізнаємося з прислів'я *Не в пані (чи попи), так у дзвонарі пішов*, виділялися серед широкого загалу. Можливо, й тому, що за панщини кріпакам часом доводилося працювати в неділю чи свята. Свідченням цього є такі народні афоризми: *До церкви дзвонять і на панщину гонять, Нехай дзвонять – їх на панщину не гонять; Нехай дзвонить – його ніхто на панщину не гонить; Тому до церкви дзвонять, кого на панщину не гонять* [5, с. 310] (пор. з піснє: *У неділю пораненько усі дзвони дзвонять, // Осаули з нагаями на панщину гонять*). Подібне відображено й у коломийці: *Ой святенко, бо на Спаса в церкві дзвони дзвонять, // А присяжні ватамани на лан з серпом гонять* [7, с. 319]. Про значущість паламаря говорить і те, що у вертепній драмі він одна з перших дійових осіб: *Возстаніте от сна і благо сотворіте, // Рожденнагося Христа повсюду возвістіте. // Сіє вам, людис, охотно глаголю // І благословіте, пойду да позвоню* [6, с. 43].

Входження паламаря до складу церковного кліру може підтверджуватися такою коломийкою: *Ой пішов я до церквиці Богу ся молити, //*

А ніп істяг сардачину, та ще й хотів бити. // А ніп істяг сардачину, а дяк істяг кучму. // А паламар біжить, кричить: – Та й ще трохи мучмо [7, с.377]. Усе ж про невисокий статус паламаря в соціальній ієрархії дізнаємося з прислів'я, яке змальовує сатиричний образ шляхтича: *Лотоцький, не думай, що ти граф Потоцький, бо ти вех* (паламар. – Б.К.) *села Бабех* [5, с.260].

Паламарі мали своїх учнів – хлопців підліткового віку. Про це довідуємося з казки "Про хлопця, що нікого не боявся" [16, с.191].

Ідеться про паламаря в одній із дитячих прозивалок: *Паламар свічки поламав* [18, с.340]. Згадується про нього й у скоромовці: *Наш паламар вашого паламаря не перепаламарить* [18, с.366]. Ці приклади можуть свідчити про іншомовне походження даного слова.

Ще з княжого часу поцінювали звучання добрих дзвонів. Тому існував звичай, що майстри, коли виливали новий дзвін, то пускали поміж людей якусь дивовижну побрехеньку, неймовірну чутку [5, с.420]. Це робилося для того, щоб дзвін був голоснішим і чувся гак далеко, як подібна вістка: *Деся дзвін великий лить, що пустили таку поголоску; Деся, певно, дзвін лють, що таку байку пустили* [5, с.310]. Про силу цих інструментів, які було чути на всю округу, можна судити із загадок про церковний дзвін, який часто асоціювався з громом (за магічною силою звучання, гучністю). Вони передавалися метафоричними образами вола, утки (качки. – Б.К.) на морі, золотого барана га ін.: *Ревнув віл на семеро сіл; Рикнув віл на сім сіл; Крикнув вол на сем гор, собралися дітки й не одної матки; Ревнув віл на сто гір, на тисячу городів; Чорний віл та до Бога рів* (ревів. – Б.К.); *Сиві воли до Бога ревуть; Сірі воли до Бога ревли; Крякнула утка, за морем чутко – збіглися дітки до одної клітки; Крикнула вутка – на все село чутка; Зійду на міст, потягну за хвіст – воно зареве; У Києві дрова рубають, а на весь мир тріски літають; По тім боці дрова рубають, а сюди тріски літають; Меже двома горами б'юця барани золотими рогами; Прийшов чернець, положив яйця в углець: нехай киплять, поки прийду оп'ять* [13, с.636]. *Шімбала, шімбала! Меже двома горами два барани се б'ють?* [10, с.163].

Люди не просто відзначали силу звучності дзвонів, а й розрізняли їхній тембр: *Дзвони ся хвалять по голосі, люди по бесіді*, виділяли індивідуальні особливості дзвонів і дзвонінь: *Чим більший дзвін, тим грубший голос; По голосі звон познається* [5, с.310]. Ці церковні атрибути кожного населеного пункту мали свої особливості, їхнє звучання залишалося в пам'яті людей. Про це дізнаємося як із коломийки, яку співали опришки, коли їх вели на страту: *Вже нас більше не погонять зі стричком на шиї, // Вже нам більше не задзвонять дзвони Коломиї* [6, с.264], так і з рекрутської пісні "Ой що улича, то молодиця": *Ой як у Львові, так в Станіславі // Голосенькі дзвони* [12, с.210].

З ними пов'язані деякі витвори-персонажі українського міфу. Приміром, Градівник (Градобур, Хмарник), якого сільська громада утримувала в себе й платила йому за відвернення бурі, граду, в примовці до Бурівника, пророкуючи йому дорогу на "тридев'яту гору", попереджає, що "тут мут на тебе дзвони дзвонити" [19, с.87]. Дзвони та дзвоніння отримали своє відображення в примовляннях: *Бий, дзвоне, бий! Хмару розбий! Нехай хмари на татарі, а сонечко на хрестяне! Бий, дзвоне, бий, хмару розбий!* [5, с. 341]. Це заклинання виголошували з метою відвернення бурі.

Низка прислів'їв і приказок свідчить про використання разом із дзвоном такого його індоєвропейського попередника, як клепало: *Пін у дзвін, а дяк у клепало* [5, с.305; див. ще: 20, с.222]. Про один із його різновидів ідеться в загадці: *Поміж двома дубками б'ються жидки лобками* [21, с.212].

Вислови: *Уже той реве, що воли й корови бере; Уже той реве, що по волу бере* [5, с.309] - говорять про існування терміну складання князеві данини в натурі. Цей реченець звався "поволівщиною". Він, можливо, оповіщався вічовим дзвоном. Було й таке, що хто в неділю не приходив до церкви, то мусив давати вівцю, телицю або вола [5, с.420]. Почувши в неділю голос церковного дзвона, люди говорили ці приповідки.

Дзвони й клепала розмішувалися на спеціальних спорудах: *Видзвонив та й геть із дзвіниці* (цим прислів'ям у спілкуванні натякали, що, зробивши якусь справу чи сказавши що-небудь, треба було дати можливість для цього й іншим). Про набір дзвонів дізнаємося з такого вислову: *Як великі дзвони дзвонять, то малих не чути; Єще на тоє у великий звін не звонили. Каждая дзвіниця свій дзвін має і по-своєму видзвоняє* [5, с.310]. На підставі цього й подібних прислів'їв можна твердити, що в народі дзвіниці сприймалися як особливі пленерні музичні інструменти. Їхні розміри впливали на якість звучання: *Що вище дзвін стоїть, то даліше його чути* [5, с.311]. З прислів'я на зразок: *Церкву покрив, а дзвіницю обдер* [5, с.341] бачимо, що вона все-таки менше значила, ніж сам храм. Вони часто будувалися окремо, про що йдеться в коломийці: *Ой на горі церковщи, а долу дзвоничка...* [7, с.378]. На Великдень близько полудня молодь сходиться на забаву, й біля храму "парубки дзвонять", або "ідуть дзвіниці" - стають один одному на плечі. Про повагу до неї свідчить те, що не тільки зображення дзвонів, а й саму дзвіницю бачимо на гуцульських кахлях, полив'яних тарілках, великодних писанках.

Свідченням широкого відображення дзвонів і дзвоніння в усній народній творчості є також побутування серед людей немало прислів'їв, в яких алегорично використовувалися терміни "дзвін", "дзвонити". Наприклад, у тих випадках, коли яку-небудь подію жінки обговорювали,

передавали з уст в уста, розпускали плітки, казали: *Почали баби дзвонити, так видзвонять*. Людей, які чули про щось, та не можуть добре пояснити, або якщо хтось оповідає про яку-небудь новину, але не тямить добре її найважливіших моментів, характеризували так: *Чув дзвін, та не знає, звідки він; Чуємо, що бовка дзвін, та не знаємо де він; Чув, що дзвонили, а не знаєш, в котрій церкві* [5, с. 310]. Водночас це свідчить про значну кількість споруд для дзвонів у містах, що часом нелегко було й розрізнити, на якій саме б'ють.

Підтвердженням значущості й популярності церковних дзвонів і дзвонинь є те, що з ними часто порівнювали голос тієї чи іншої людини. Це могло бути як засіб відзначення його краси, звучності чи уподібнення із цим ідіофоном, служило способом кепкування. Так, у колядці господині "Ой ясна, ясна на небі зоря", вихваляючи "жону" газди, співається: *А заговорить, як дзвін задзвонить...* [6, с.24]. Характеризуючи голос коханої дівчини, творець коломийки зіставляє його з малим ідіофоном, що має чудодійну силу: *Куди мила походила, дзвінком позвонила, // Там сходила і розцвіла ружа і калина* [7, с.153]. Часто гуцулка порівнює свій голос із дзвенінням, наприклад: *Ти, голосе, голосочку, дзвени по камінню, // Аж не дзвениш у такий день, дзвени у неділю* [7, с.97]. Дещо негативне ставлення до гучності голосу впливає з коломийок: *Ой у полі плужок оре, мила воли гонить. // Коли мила загейкає, як в дзвони задзвонить; Гей, як милий заговорить, то як в дзвін задзвонить, // А тепер я го не вижу – головонька болить* [7, с.153, 173].

Оскільки навіть протягом тижня люди не могли не чути дзвонів, то це було однією з перешкод, згідно з міфом, на шляху перетворення бажаних в Інклюзника [19, с.236]. Так, для перевтілення в нього, при "виношуванні" під пахвою спеціально обробленого гроша (він пізніше мав би "притягувати" до свого власника інші гроші), треба було прожити тиждень, не почувши дзвонинь. Цього, практично, неможливо було дотриматись.

Про значне поширення церковних дзвонів і дзвонинь свідчить їхнє відображення в дитячому фольклорі. Наприклад, серед календарних творів побутувала пісенька "Іди, іди, дощичку", яку записано в Любомльському районі Волинської області: *Зварим тобі боричику // ... І всі дзвони б'ють, б'ють, б'ють. // Пошли хмари на татари. // Щоб дощички перестали* [18, с.46]. На Поділлі записана подібна пісенька "Вийди, вийди, сонечко". Тут ідеться, зокрема, що *А всі дзвони дзвонять. // Хмару розбивають, // Сонечко добувають* [18, с.56]. Побутувала й гра "Бий в дзвони, бий": коли надходить хмара, то діти нагромадять із піску чи землі дзвіницю і, б'ючи по ній паличками, приспівують: *Бій, дзвоне, бій! // Хмару розбій!* ... [18, с.59]. Звуки сполошного дзвону наслідуються в дитячому

позакалендарному фольклорному творі “Бім-бом, дзелень-бом!”: *Бім-бом, дзелень-бом! // Загорівся кишин дом!* [18, с.240]. А в такому різновиді дитячого фольклору, як звуконаслідування, у тих однакових жартівливих віршиках, де йдеться про дзвоніння (вони записані від дітей різних регіонів України), відмінним є тільки перший рядок. У ньому по-різному наслідуються звуки дзвонів: *Клем-бом-клем!* або *Бом-дзелень* чи *Дзень, бом, дзень, Дзінь, бом, бом; Бов-дзелень* [18, с.290-291]. Ці зміни можуть свідчити не тільки про мовні діалекти, а й про різні дзвоніння, які чули діти.

Отже, давня традиція церковних дзвонів добре відображена в усній народній творчості. Відомості цінні тим, що наче оживляють і доповнюють скупі й фрагментарні звідомлення писемних джерел про дзвонуву музику. З фольклору, що широко відображає різні випадки використання бил, клепал і дзвонів, немало дізнаємося про функції дзвонів, їхнє сприйняття громадою, ставлення до майстерності паламарів. Усе це є поважним свідченням розвою дзвонів і дзвонів в минулому України й вселяє надію на їхній подальший розвиток.

1. Мельник В. Історична правдивість фольклору (VI XVIII ст.). – Львів, 1968. – 311 с.
2. Українські народні казки, легенди, анекдоти / Упоряд, передм. та приміт. В.Юзенко. – К.: Молодь, 1989. – 432 с.
3. Соціально-побутова казка / Упоряд, передм., приміт. О.Бріцина. – К.: Дніпро, 1987. – 282 с.
4. Шухевич В. Гуцульщина. / Репринт. вид.: У 5-ти ч. – Верховина: Журнал “Гуцульщина”, 1999. – Ч. 4. – 304 с.
5. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / Упоряд. М.Пазяк. – К.: Наук. думка, 1991. – 440 с.
6. Український фольклор: Хрестоматія для 5–11 кл. / Упоряд. О.Бріцина, Г.Довженко, Н.Шумада. – 2-е вид. – К.: Освіта, 1998. – 752 с.
7. Коломийки / Упоряд, передм. і приміт. Н.Шумади. – К.: Наук. думка, 1969. – 604 с.
8. З гір Карпатських: Українські народні пісні-балади / Упоряд, підгот. текстів, вступ. ст., приміт. та слов. С. Мишанича. – Ужгород: Карпати, 1981. – 464 с.
9. Сеньків І. Гуцульська спадщина: Праті з життя і творчості гуцулів. – К.: Українознавство, 1995. – 512 с.
10. Гуцули їх життя, звичай та народні перекази, описані Ф. Кайндлем. – Чернівці: Молодий буковинець, 2000. – 208 с.
11. Українські народні думи та історичні пісні / Упорядкув. П.Павлій, М.Родіна, М.Стельмах. За ред. М.Рильського. – К.: АН УРСР, 1955. – 670 с.
12. Соціально-побутові пісні / Упоряд і передм. О.Хмільської. – К.: Дніпро, 1985. – 331 с.
13. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М.Номис / Упоряд, приміт. та вступна ст. М.Пазяка. – К.: Либідь, 1993. – 768 с.
14. Воролай О. Звичай нашого народу. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.
15. Шухевич В. Гуцульщина. / Репринт. вид.: У 5-ти ч. – Верховина: Журнал “Гуцульщина”, 2000. – Ч. 5. – 334 с.
16. Кольберг О. Казки Покуття / Упоряд, підгот. текстів, вступ. ст., приміт. та слов. І.Хланги. – Ужгород: Карпати, 1990. – 327 с.
17. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.

18. Дитячі пісні та речитативи / Упоряд.: Г. Довженок, К. Луганська. – К.: Наук. думка, 1991. – 448 с.
19. Гнатюк В. Нарис української міфології. – Львів. Інститут народознавства НАН України, 2000. – 264 с.
20. Кіндратюк Б. Український паремійний фонд про церковні дзони та дзвоніння // Історія релігій в Україні: Праці XII-ї міжнар. наук. конфер. (Львів, 20–24 трав. 2002 р.) У 2-х кн. – Львів: Логос, 2002. – Кн. II – С.217-223.
21. Чубинський П. Мудрість віків: У 2 кн. – К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 2. – 224 с.

Bohdan Kindratuik

FOLKLOR ABOUT CHURCH BELLS AND BELL-RINGING ART

The paper considers because of national creativity (songs, legends) functions of bell-craft, their perception by the people, use bells in daily life and in holidays.

Марія Новосад

НАРОДНА ПІСНЯ ЯК КОМПОНЕНТ ТЕАТРАЛЬНИХ ВИСТАВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Театр в усі часи був великою духовною цінністю, яка мала незвичайне моральне, культурне і громадське значення. Він, як частина художньої культури, володіє її провідними характеристиками – саморегуляцією та самоналагоджуванням. “Тип його естетико-культурної та естетико-соціальної гнучкості пояснюється, – зазначає Н. Корнієнко, – первісною його багатозначністю як об’єкта естетичного та художнього” [1, с.3].

Справжнє мистецтво театру вимагає скоординованих зусиль багатьох мистецьких сил, що складають театральну творчість. На думку Д. Антоновича, “випад із мистецького рівня якогось одного мистецького чинника вже нищить мистецьке осягнення цілості театального твору” [2, с.18].

Важливим компонентом театральної вистави є пісня. В українському театрі вона має давні корені – від народної опери до водевілю (Г.Квітки-Основ’яненка, М.Лисенка): “Пісня вчить побачити все те, що в театрі називають атмосферою вистави” [3, с.9]. Як музика, так і пісня в театральному творі є необхідністю, вона складає цілісність твору, допомагає розкрити зміст вистави, її внутрішню стихію. Пісня активно формує сприйняття глядачем театального твору. Через неї персонаж висловлює не тільки певний зміст, але й розкриває свої внутрішні якості: риси характеру, темперамент, національну, соціальну і моральну сутність. “Будь-яка пісня, – зазначає Ю.Козюренко, – виконана персонажем, стає його характеристикою” [4, с.40]. Єдність театральної вистави з народнописенною творчістю – народна пісня, дума, народний одяг, ремесла – всеохопно виявляє й визначає своєрідність і самобутність